

АЛИШЕР НАВОИЙ ИЖОДИДА ЗАМОНАВИЙ БОШҚАРУВ ИЛМЛАРИ КАТИГОРИЯЛАРИНИНГ АКС ЭТИШИ

Бўронов Икром Қўчқарович

Жиззах давлат педагогика университети ўқитувчиси

АННОТАЦИЯ

Мақолада буюк шоир Алишер Навоий ижодида замонавий бошқарув илмлари катигорияларининг акс этиши, бошқарув қарорлари, ижтимоий аҳвол, иқтисодий муносабатлар, дипломатик алоқалар каби давлат ва жамият бошқаруви билан алоқадор соҳа масалаларига ўз даврининг мутафаккир олими ва давлат арбоби сифатидаги қараишлари ўз асарлари асосида таҳлил этилади.

Калит сўзлар: сиёсат ва сиёсий катигорияси, бошқарув, сиёсат, муносабатлар, ташаббускорлик, режалаштириши, мувофиқлаштириши, меҳнат тақсимоти, интизом, шахсий манфаатларни умумий манфаатларга бўйсундириши, ходимларни рағбатлантириши, марказлаштириши, адолат.

ANNOTATION

In the article, the reflection of the categories of modern management sciences in the work of the great poet Alisher Navoi, his views on issues related to state and community management such as management decisions, social situation, economic relations, diplomatic relations, as a thinker, scientist and statesman of his time are analyzed based on his works.

Key words: politics and political category, management, policy, relations, initiative, planning, coordination, division of labor, discipline, subordination of personal interests to common interests.

АННОТАЦИЯ

В статье отражены категории современной управленческой науки в творчестве великого поэта Алишера Навои, его взгляды на вопросы, связанные с государственным и общественным управлением, такие как управленческие решения, социальная ситуация, экономические отношения, дипломатические отношения, как мыслителя. На основе его трудов анализируется учёный и государственный деятель своего времени.

Ключевые слова: политика и политическая категория, управление, политика, отношения, инициатива, планирование, координация, разделение труда, дисциплина, подчинение личных интересов общим интересам, мотивация сотрудников, централизация, справедливость.

Бизга маълумки, бугун инсон жамияти ижтимоий ҳаётини бошқаришда бир қатор тушунчалар қўлланилади. Улар мазмунида биз жамият турмуш тарзининг тартиби, ҳаракати, қонуниятлари, мажбурият ва бурчлари, ҳуқуқ ва эркинликларига қаратилган жамият ва давлатнинг ўзаро муносабатларини англаб оламиз. Бу тушунчалар муайян замонавий воқеъликларни ифодалаш нуқтаи назаридан шаклан янги кўринишда бўлсада, мазмунан узлуксиз ривожланиб келаётган тарихий жараёнлар мазмун-моҳияти билан чуқур даражада боғлиқ. Бошқача айтганда ҳозирда қўлланиладиган бошқарувга оид атамалар мазмунан тарихийдир. Шунга кўра, биз бу ўринда Алишер Навоий даврида мазкур тушунчалар моҳиятан қандай маъноларда қўлланганига эътибор қаратмоқчимиз. Буюк адиб, улуғ мутафаккир ҳазрат Алишер Навоий ижоди тил ва адабиётимиз ривожидида муҳим ўрин тутди. Лекин Алишер Навоий нафақат шоир, балки давлат арбоби ҳам эди. Шунинг учун унинг асарларида ўз даври сиёсий институтлари ва жараёнлари билан боғлиқ кўплаб қарашлар ўз аксини топади. Биз бу ўринда айрим бошқарув катигорияларини кўздан кечирамиз.

Навоий қарашларида замонавий бошқарувнинг асосий категорияларидан бири бўлган *сиёсат* ва *сиёсий* катигорияси ҳам муҳим ўрин эгаллайди. Сиёсат тушунчаси асосида Навоий давлат ҳокимиятида муҳим аҳамиятга эга бўлган лавозимлар ва уларда фаолият кўрсатадиган ёки кўрсатаётган шахслар, уларнинг маълум белгиланган қонун ва тартиб-қоидаларга риоя қилиши, вазифа ва бурчлари, манфаатлари ва эҳтиёжларига эътибор қаратади. Мутафаккирнинг “Садди Искандарий”¹, “Ҳайратул-аброр”², “Маҳбуб ул-қулуб”³ каби асарларида мазкур катигориянинг умумий ва ўзига хос моҳияти ҳақида кенг маълумот олишимиз мумкин. Навоийнинг фикрича, уларнинг сиёсий муносабатлари охири-оқибатда ҳукмдор сиёсатининг асосини белгилаб беради. Навоий қарашлари уйғун бўлган бугунги сиёсий категориялардан яна бири бу *сиёсий ҳокимият* масаласидир. Мутафаккирнинг фикрича, сиёсий ҳокимият одамларнинг муайян ижтимоий характердаги ҳаракатларига обрӯ-эътибор, қонун-қоида ёки куч ёрдамида таъсир кўрсатиш воситасида итоатда тутиш ва кўзланган мақсадларга бошқариш эркинлигига эга бўлишдир. Бу масалада Навоий мазкур эркинликдан ким ва қандай фойдаланишига кўпроқ муносабат билдиради. Чунки сиёсий ҳокимиятда шахснинг ўрни Навоий яшаган давр сиёсий режимида (монархия) муҳим аҳамиятга эга бўлган. Сиёсий ҳокимият амалда лавозимлар воситасида шахслар ўртасида тақсимланган ва умумий жамият ва давлат устидан олиб

¹Алишер Навоий. Садди Искандарий.–Т.: Гафур Ғулом нашриёти, 1991.

²Алишер Навоий. Ҳайратул-аброр.–Т.: Гафур Ғулом нашриёти, 1989.

³Алишер Навоий. Маҳбуб ул-қулуб.–Т.: Гафур Ғулом нашриёти, 1983.

бориладиган сиёсатда бу лавозим ва шахсларнинг алоҳида ўрни бўлган. Навоий бу масалага “Маҳбуб ул-қулуб” асарида батафсил тўхталиб подшолар, беклар, ноиблар, вазирлар, садр (мансабдор)лар, ҳарбийлар, шайхулислом, қозилар, фақиҳлар тўғрисидаги тавсифий-танқидий мулоҳазаларини атрофлича баён қилади¹.

Навоий асарларида эътибор қаратилган сиёсий категориялар доирасида *сиёсий тизим ва унинг таркибидаги муносабатларга* ҳам катта аҳамият қаратилган. Бугунги сиёсий қарашларда бунга сиёсат субъектлари ва объектлари сифатида ёндашилади. Навоий қарашларига кўра сиёсий ҳокимиятни амалга ошириш нафақат сиёсат субъектларини шакллантиришни, балки уларнинг таркибий қисмларини мамлакат ҳудуди бўйлаб тартибли жойлаштиришни ҳам талаб этади. Шунинг учун сиёсат объектлари сиёсий ҳокимият даражасидан келиб чиқиб, давлат ва маҳаллий ҳудудий бошқарув тармоқларига бўлинади. Қизиқарли томони шундаки, Навоийнинг бу қарашлари ҳозирги замон унитар, федератив ва конфедератив давлат қурилиши ва сиёсати тамойилларига жуда мос келади. Навоий “Садди Искандарий” достонида ўз идеалидаги бошқарув тизимини яратар экан, раҳбар шахс учун шарт бўлган бир қанча хусусиятларни мезонлар сифатида тавсифлаб келтиради². Олим Ф.Равшановнинг таъкидлашича, мана шу асарда Навоий давлат аҳлини олимлар, орифлар, обидлар ва омилар гуруҳига бўлади ва ҳар бирининг давлатда сиёсий тизимида тутган ўрни, улар билан муомала (сиёсий муносабатлар) тартибини белгилаб беради³.

Навоий қарашларида *жамият таркибини белгилаш, унинг бошқарувини ташкил этишининг ижтимоий-сиёсий шакли ва етакчилик* масаласида ҳам бир қатор асарларида фикрлар билдирилади. Замонавий сиёсатшунослик фанида бошқарув ва унинг сиёсати моҳиятидан келиб чиқиб монархия, республика (парламентар ёки президентлик), демократик, авторитар, тоталитар ва бошқа бир қатор тузумлар фарқланади. Навоий монархия тузуми даврида яшаган бўлсада жамият таркиби, уни гуруҳларга бўлиш, бошқаришни ташкил этиш масалаларида унинг қарашлари замонавий сиёсатшунослик қайд этган белгилардан анча фарқланади. Бу борадаги қарашлар шоирнинг “Маҳбуб ул-қулуб” асарида подшолар, беклар, ноиблар, вазирлар, садр (мансабдор)лар, ҳарбийлар, шайхулислом, қози, фақиҳлар тўғрисидаги тавсифий-танқидий мулоҳазалари тимсолида⁴, тарихда яшаб ўтган ҳукмдорлар, давлат

¹ Алишер Навоий. Маҳбуб ул-қулуб.–Т.: Гафур Ғулом нашриёти, 1983.

²Алишер Навоий. Садди Искандарий.–Т.: Гафур Ғулом нашриёти, 1991.

³ Равшанов Ф. Давлат фуқаролик хизматчисининг маънавий қиёфаси. –Т.: Маънавият, 2022. –Б.68.

⁴ Қаранг: Алишер Навоий. Маҳбуб ул-қулуб.–Т.: Гафур Ғулом нашриёти, 1983.

арбобларининг ижтимоий фаолиятларидаги ижобий ёки салбий сифатлари, иш юритиш услублари ва шахсий раҳбарлик фазилатлари, эзгу ёки ёвуз ишлари мисолида эса “Тарихи мулуки ажам” асарида таҳлил этилади¹.

Амалий сиёсат ва жамиятдаги сиёсий муносабатларнинг ўзаро алоқалари, ҳокимият субъектлари ҳамкорликдаги ҳаракатларининг ўзига хос хусусиятлари, ҳокимият субъектларининг объектларга ва объектларининг субъектларга айланиши масалалари Навоийнинг чуқур диққат марказида тургани асарларида яққол кўриниб туради. Замонавий сиёсат сиёсий муносабатларнинг субъектлар ва объектлар алоқаларида аҳоли томонидан қўллаб-қувватланадиган ва ихтиёрий равишда амал қилинадиган турли ижобий ёки салбий ижтимоий-сиёсий меъёрларга таянишини қайд этади. Мазкур муносабатларнинг чигал ва мураккаб тизимига доир қарашлар Навоийнинг сиёсий фаолият ва сиёсий ахлоқ меъёрлари билан боғлиқ фикрларида ўз аксини топган².

Шунингдек Навоийнинг *ижтимоий қатламлар ва уларнинг сиёсий жараёнларидаги иштирокига* оид қарашлари бугунги бугунги сиёсий фанлар тизимида ўрганиладиган сиёсий категориялар моҳиятига анчагина мос келади. Навоий булар таркибида сиёсий элита таркибий қисмларини ҳам эътибордан қолдирмаган. Давлат сиёсатини амалга оширишда ўзаро шерикчилик ва рақобат воситасида фаолият олиб борадиган сиёсий элита жамиятнинг ижтимоий-сиёсий катта кучга эга бўлган муҳим қатлами эканлигини Навоий чуқур даражада тушунган³.

Айнан Навоийда бугунги жаҳон сиёсий илмлар мутахассислари томонидан эътироф этилган *сиёсий лидерлик* категориясига сиёсий элита ва сиёсий таъсирга қобилиятли қатламлар фаолиятидан келиб чиқиб баҳо берилади. Шунга кўра айтиш мумкинки Навоий сиёсий жараёнларни бошқаришни сиёсий қатламлар – сиёсий элита – сиёсий лидерлик тизимида тасаввур этади. Шунини таъкидлаш керакки мазкур сиёсат субъектларининг ўзаро алоқадорликдаги фаолияти ўрта асрларда одатда *сиёсий тизимнинг* моҳияти ва мақсадларини белгилаб берган. Албатта буни Навоий яхши тасаввур эта олган ва шу жиҳатдан кўплаб сиёсий низоларни бартараф этишда жонбозлик кўрсатган. У айнаи вақтда сиёсий *субъектлар орасидаги алоқадорликни* сақлаб қолиш, улар ўртасида *сиёсий мувозанатга* эришиш воситасида Хусайн Бойқаро давлати сиёсий тизимини асраб қолиш тарафдори эди. Бу масалада у “Муншаот”да ўз бошидан кечирган

¹ Қаранг: Алишер Навоий. Тарихи мулуки Ажам.–Т.: Ғафур Ғулом нашриёти, 1967. 14-жилд. –Б. 183-238.

² Алишер Навоий. Маҳбуб ул-қулуб.–Т.: Ғафур Ғулом нашриёти, 1983.

³ Ўша манба.

ва ўз тажрибасида бевосита кўрган ишлари мисолида давлат хизматида оид қатор мулоҳазаларини баён этган¹.

Навоий қарашларида *сиёсий институтлар* ўз даври давлатчилик маданияти билан боғлиқ равишда акс эттирилади. Унга кўра давлат мазкур институтларнинг бош элементи бўлса, ҳукмдор унинг иккинчи элементи ва таянчидир².

Навоий асарларида кенг аҳамият қаратилган сиёсий категориялардан яна бири *сиёсий бошқарув ва сиёсий раҳбарлик*дир. Бу икки категория жамиятнинг тизимли тараққий этишида ўта хилма-хил бўлган ижтимоий-сиёсий фаолият ва муносабатларни тартибга солиш, стратегик ва тактик давлат режалари йўналишларини белгилаш ва амалга ошириш, мавжуд сиёсий жараёнларни бошқаришда асосий ўрин эгаллайди. Навоий буни яхши тушунган ҳолда сиёсий бошқарувни ижтимоий қатламлар иштирокида, сиёсий раҳбарликни эса монарх ҳукмдорлик воситасида амалга ошириш ғоясини тарғиб этган. унга кўра элитар табақалар сиёсий бошқарувда ўз манфаатларини кўрадилар ва шунинг учун ҳукмдорнинг сиёсий раҳбарлигига рози бўладилар³. Ҳукмдор сиёсий бошқарувни раҳбарлик билан бирлаштиради ва бошқарувдан табақалар вакиллари бенасиб қолса айнан шу вакиллар сиёсий бошқарувга эмас, сиёсий раҳбарликка қарши бош кўтардилар. Бу эса табақалар ичида кенг тарқалиб сиёсий раҳбар бошқарувига ёки сиёсий лидерга қарши *сиёсий муҳит*ни юзага келтиради. Сиёсий муҳит эса бус-бутун табақаларни қамраб олиши мумкин. Сиёсий муҳитни сиёсатнинг ҳаб бир категорияси шакллантириши мумкин. Худди шу каби сиёсий муҳит ҳар қандай сиёсий шахс, сиёсий гуруҳ ёки қатлам, сиёсий институтлар ва сиёсий жараёнларга таъсир кўрсатиб сиёсий муносабатларни ҳамкорлик ёки муҳолифатга йўналтириши мумкин. Навоийнинг бу масалалардаги қарашлари “Муншаот”да тўлиқ ўз аксини топган⁴.

Навоий бугунги сиёсатшуносликда категориал аҳамиятга эга бўлган *сиёсий қадриятлар* ҳақида ҳам ўз фикрларини баён қилган. Замонавий сиёсатшунослик сиёсий қадриятларни ижтимоий тажрибада кўрилган, ижтимоий субъектлар томонидан қабул қилинган амалдаги сиёсий меъёрлар ва жараёнлар мажмуаси сифатида таърифлайди. Сиёсат субъектларининг характери ва фаолият услубларига кўра бу қадриятлар демократик, авторитар, тоталитар, радикал, конформистик, адаптацион, табақавий хусусиятларга эга бўлиши қайд этилади.

Навоий эса сиёсий қадриятларга *сиёсий манфаатлардан* келиб чиқиб эътибор қаратади. Навоийнинг фикрича жамиятдаги муайян гуруҳлар ёки

¹Шарафутдинов Олим. Алишер Навоий. –Т.:Ўзбекистон КП МК Бирлашган нашриёти, 1967. -80 б.

² Алишер Навоий. Садди Искандарий.–Т.: Ғафур Ғулом нашриёти, 1991.

³ Ўша манба.

⁴ Алишер Навоий. Муншаот.–Т.: Ғафур Ғулом нашриёти,1966. 13-жилд.-Б. 85-156

шахсларнинг эҳтиёжлари ва уларнинг қондирилиши масалалари биринчидан сиёсий тарқоқликнинг олдини олади, иккинчи томондан эса сиёсий манфаатларнинг умумлашувига замин ҳозирлайди. Сиёсий манфаатларнинг умумлашуви жамиятда гуруҳлараро тарзда юз беради ва бу муайян даврга хос сиёсий қадриятларнинг шаклланишига олиб келади.

Таъкидлаш ўринлики, ўз навбатида сиёсий манфаатларнинг умумлашуви сиёсий қадриятларнинг тизимлашишига, бу ҳолат эса амалда *сиёсий жараёнлар*нинг юзага келишига имконият яратади. Мазкур жараёнлар турли соҳалар билан боғлиқ масалаларни ёки уларнинг яхлит барчасини қамраб олиши мумкин. Бундан ташқари бу жараёнлар демократик ислоҳотлар, инқилобий ҳолат, ижтимоий тўлқинланиш ва бошқа ҳолатларни келтириб чиқариш билан изоҳланади. Шунга кўра сиёсат сиёсий жараёнларнинг ядровий тармоқларидан бири бўлиб, унинг мавжудлик ва ривожланиш шакли ва услуби сифатида намоён бўлади.

Сиёсий жараёнлар билан доимий биргаликда намоён бўлувчи категориялардан бири *сиёсий кайфият* (поведение) бўлиб, ҳозирги сиёсий фанларда унга асосан *сиёсий ахлоқ* нуктаи назаридан қаралади. Бир жамият таркибида бўлсада сиёсат субъектларининг сиёсий фаоллиги турли даражада намоён бўлади. Мазкур фаоллик сиёсат субъектининг *сиёсий воқеъликка* ёндашуви ёки шу сиёсий воқеъликнинг сиёсат субъекти муносабатларида қанчалик муҳим аҳамиятга эга эканлиги билан боғлиқ бўлади¹. Соддароқ қилиб айтганда сиёсий воқеълик сиёсий кайфиятнинг асоси бўлиб хизмат қилади. Воқеъликнинг сиёсий моҳиятга эга бўлиши биринчидан, унинг сиёсий масалаларга алоқадорлиги, иккинчидан, унинг ижтимоий характери, яъни кўпчиликни ўзига жалб этиши, учинчидан эса, сиёсий ҳокимият билан боғлиқ жараёнларнинг бевосита таркибий қисми бўлишини талаб этади. худди шу жараёнлар ичида сиёсий воқеълик ва сиёсий кайфият ичидан *сиёсий иштирок* категорияси ўсиб чиқади. Сиёсий иштирок сиёсий жараёнларнинг йўналиш олишида катта аҳамиятга эга бўлган категория ҳисобланиб, замонавий сиёсий фанларда унинг *сиёсий хайрихоҳлик*, *сиёсий бетарафлик*, *сиёсий бегоналик*, *сиёсий муҳолифлик* каби бир қанча турлари ҳақида фикрлар билдирилган². Мазкур категорияларнинг моҳияти Навоийда ўзига хос тарзда ифодаланади. Унга кўра сиёсий иштирок ихтилофли жараёнларда кучаяди ва жамиятда амал қилиб келаётган сиёсий меъёр ва анъаналарга хавф солади. Бу хавф ўз навбатида

¹ Алишер Навоий. Муншаот.–Т.: Ғафур Ғулом нашриёти, 1966. 13-жилд.-Б. 85-156

² Алишер Навоий. Ҳайратул-аброр.–Т.: Ғафур Ғулом нашриёти, 1989.

бутун ижтимоий тизимнинг мазкур юз берган жараёнга тортилишига олиб келиб, барқарорлик, эркинлик ва ҳуқуқлар учун кураш заруратини шакллантиради.

Улуғ мутафаккир Алишер Навоий асарларининг деярли барчаси ижтимоий-сиёсий муносабатларни такомиллашувига, инсонлар жамиятини камолотига, улар ўртасидаги ўзаро муносабатларни юксалиб боришига хизмат қиладиган ғоялар билан суғорилган. Унинг ана шундай мукамал асарларидан бири “Маҳбуб ул-қулуб” дир¹. Таъкидлаш ўринлики, ўрта аср бадиий адабиётига хос бўлган анъана, асар қаҳрамонлари асосан жамиятнинг юқори табақалари вакиллари образида ифодалашда ўзига хос рамзийлик бор.

Навоий “Маҳбуб ул-қулубда” нинг муқаддимасида, жамият жуда мураккаб тузилишга эгаллигини таърифлар экан, турли инсонлар, турфа феъл-атвор, мақсад ва манфаатлар унинг ҳаракатлантирувчи кучи эканлигини, лекин жамиятнинг ҳар бир аъзоси ундан ўзига хос хулоса чиқаришини айтади ва бунга ижтимоий сиёсий муносабатлар масаласида ўз ҳаётида кечган жараёнлардан мисоллар келтириб ўтади.

Маълумки, Навоий жамият манфаатларини кўзлаб, айниқса ўз даври сиёсий элитаси ва олигархияси вакилларига намуна бўлиш мақсадида, кўплаб доруш-шифо (касалхоналар), қироатхоналар (кутубхоналар), каналлар ва ариқлар қаздирган ва бошқа бир қанча ижтимоий иншоотларни ўз ҳисобидан қурдирган ёки уларга раҳнамолик қилган. Ижтимоий-сиёсий фаолиятининг бош ғояси эса мурувват, футувват, саховат, жўмардлик, инсонпарварлик ғояларига қаратилган. Унинг бу ғоялари деярли барча асарларида ўз аксини топган. Шунинг учун умр поёнида авлодларга ушбу масалаларни тушунишга ёрдам берувчи бир панднома - “Маҳбуб ул-қулуб” ни мерос қолдиришга қарор қилганини баён қилади. Назаримизда, ушбу асар мутлақо ижтимоий-сиёсий мавзуда бўлиб, давлат ва жамият ишини бошқариш ишларига бағишланган. Чунки, асар кўпроқ подшоҳлар, ҳукмдорлар, султонлар, ҳокимлар, беклар, садрларнинг яхшилик ва ёмонлик хислатлари, ижтимоий муносабатлари ҳақида ёзилган. Бу жиҳатдан асарни бугунги сиёсий фаннинг “*қиёсий сиёсатишунослик*” йўналишидаги “*субстанциал қиёслаш*” бўйича яратилган дейиш мумкин. Шунингдек асарда инсонларнинг жамият бошқарувидаги “*сиёсий иштирок*” и ҳам кенг шарҳланади.

Навоий асарни уч қисмга бўлган, қисмларнинг номлари ҳам мавзунинг ижтимоий-сиёсий муносабатларни шарҳлашга бағишланганлигини билдириб туради. Биринчи қисм “Соир ун-носнинг афъол ва аҳволининг кайфияти”, яъни халойиқ аҳволи, феъли, тили ва кайфияти, деб номланган. Унда жамиятда

¹ Алишер Навоий. Маҳбуб ул-қулуб.–Т.: Фафур Фулом нашриёти, 1983.

яшовчи барча “*ижтимоий қатламлар*”, уларнинг гуруҳ ва қатлам вакиллари сифатидаги муносабатлари, давлат муносабатларида тутган ўрни таърифланади. Жамият ва давлат бошқарувида олий ҳукмдор, султонлар, подшоҳлардан тортиб энг қуйи табақалар вакиллари гача, уларни жамиятдан ва салтанатдаги *сиёсий мавқеи*га донишмандона баҳо берилади (мазкур масала бугунги социология ва сиёсатшунослик фанида “*социал стратификация*” атамаси доирасида ўрганилади). Иккинчи қисмда “Ҳамида афёол ва замима ҳисол хосиятида” яъни “Яхши феъллар ва ёмон хислатлар хосияти” ҳақида фикр юритилади. Бунда жамият ҳаётида, унинг тараққиёти ёки таназзулида асосий рол ўйновчи, турли гуруҳлар ва айрим амалдор шахсларга хос фаолиятлар ижобий ва салбий нуқтаи назардан баҳоланади (мазкур масала бугунги сиёсатшунослик фанида “*сиёсий тафаккур*”, “*сиёсий социализация*” атамаси доирасида ўрганилади). Учинчи қисмда эса “Мутафарриқа фавойид ва Амсол сурати”, яъни “Хилма хил фойдалар ва ҳикматли сўзлар” билан жамият бошқарувида катта эътибор қаратилиши керак бўлган жиҳатларга ҳикматлар воситасида ёндашилади (мазкур масала бугунги сиёсатшунослик фанида “*сиёсий эҳтиёжлар, зарурат ва талаблар*” атамаси доирасида ўрганилади).

“Маҳбуб ул-қулуб” нинг деярли ҳамма фасллари ва бобларида сиёсий бошқарувда бевосита қатнашадиган сиёсий раҳнамолар, подшоҳлар, вазирлар, ҳокимлар, садрлар хусусида гап юритилган. Асарда ҳар бир сиёсий бошқарув бўғини мансабдорининг мақоми, одоби, яхши ёмон жиҳатлари, уларни қандай бўлишлиги масалалари мисоллар, пандномалар воситасида баён қилинган.

Яна шуни айтиб ўтиш керакки, ушбу асарда ҳар бир ижтимоий табақа вакиллари, уларни хусусиятлари, руҳияти, феъл-атвори, ҳаракат ва мақсадлари юксак маҳорат билан таҳлил этилган. Бу жиҳатдан қараганда, Навоий ҳозирги замон илмий тили билан айтганда, жамиятни ҳам сиёсий, ҳам социологик, ҳам психологик жиҳатдан таҳлил қилганлигини кўради. Бу бир томонлама ҳайратланарли ҳол бўлсада, лекин, Навоий бутун умрини сиёсий арбоб сифатида жамиятда содир бўлган кўплаб ҳодисаларни кўрган, ҳал қилиш жараёнларида қатнашган, турли тоифа вакиллари, яхшию ёмон ҳулқли кишилар билан мулоқотда бўлишга тўғри келганлиги учун, унинг асарлари ҳаётий ва ишонарли тилда ёзилган. Бу асарнинг ҳозирги замон сиёсатшунослиги фанининг асосий услубларидан бири, эмпирик, реал, ҳаётий ҳақиқатлар асосида ёзилганлигини кўрсатади¹.

Навоий мамлакатнинг гуллаб яшнашини одил ҳукмдорга боғлайди. Оддий фақир фуқаролар, камбағал ва нотавон унинг (подшонинг) муросаси ва

¹ Алишер Навоий. Маҳбуб ул-қулуб.–Т.: Фафур Фулом нашриёти, 1983.

мулойимлигидан осуда, хотиржам бўладилар, золим ва бебош бошқарувчилар (девон бошқарувчиси, амалдорлар) адолат тиғи сиёсатидан тўзиб, тарқалиб (қочиб кетади) кетадилар (мазкур масала бугунги сиёсатшуносликда “*бошқарув стили*” атамаси доирасида ўрганилади).

Салобатидан кўю кўзи, бўри хавфидан эмин, мусофиру гадолар, қароқчи ваҳмидан холос, тинч. Юксак ҳимматидан заифалар – аёллар жамоаси завқли шовқин-суронига тўла, ҳайбатидан йўллар қароқчилардан ҳоли ва эл қўли мол-мулк, бойликка тўла, ситамгар амалдорларни қалами синади, аламзадалиқ ситами барбод бўлади. Одил сай-ҳаракатидан масжидлар жамоат кўплигидан мадрасалар илм аҳли баҳс-мунозарасидан шовқин-суронли бўлади. Подшоҳ кечаларда жамият учун шам, шу туфайли, дўконлар очик, бебош, ўғри, каззоблар йўқлигидан жамоат хотиржам. Шомдан токи тонгга қадар ҳонақолар эшиги очик ва улар фақат ибодат нури билан мунаввар бўлади. Юрт сара боғ-роғлардан маъмур, роҳат-фароғатли турмушдан, тўкин-сочинликдан мамнун (келтирилган таъриф бугунги сиёсатшунослик фанида “*сиёсий жараёнлар*” йўналишида тадқиқ этилади).

Юқорида айтиб ўтганимиздек, асар бошдан оёқ сиёсий муносабатлар ва ижтимоий муаммоларга бағишланган назарий-дидактик аҳамиятга эгадир.

Асарнинг кейинги фасллари: “Номуносиб ноиблар зикрида” (бугунги сиёсий фанларда “*сиёсий хиёнат*” атамасига доир), “Золим ва жоҳил ва фосиқ подшоҳлар зикрида” (бугунги сиёсий фанларда “*сиёсий режим*” атамасига доир), “Вузуро зикрида” (бугунги сиёсий фанларда “*сиёсий элита*” атамасига доир), “Ноқобил садрлар зикрида” (бугунги сиёсий фанларда “*сиёсий ахлоқ*”, “кадрлар сиёсати” атамаларига доир) каби фаслларга бўлиниб уларни ҳар бирига алоҳида таъриф берилади (буларнинг ҳаммаси бугунги сиёсатшунослик фанида “*сиёсий муносабатлар*” доирасида таҳлил этилади). Асарнинг 13 фасли “Шоҳ улуси ўзига мушобих (мослиги), хослиги булур зикрида” деб номланади. Унда Навоий томонидан кўриб чиқилган масалалар бугунги сиёсатшуносликда “*лигитимлик*” масалалари доирасида таҳлил этилади.

Хуллас, Алишер Навоий асарларида бугунги сиёсатшуносликнинг таркибий қисмлари бўлган қатор сиёсий категориялар мазмун моҳиятига оид қарашлар акс этган бўлиб, мутафаккир уларнинг ўзаро боғлиқ жиҳатларини яхши билган ва амалга татбиқ этишга ҳаракат қилган.